

Кратт О.А., Слоква М.Г.

Якісні характеристики ринку послуг вищої освіти

О.А. Кратт, М.Г. Слоква. Якісні характеристики ринку послуг вищої освіти // Вісн. Східноукр. націон. ун-ту. – 2001. № .С.

У статті розглянуті основні якісні характеристики ринку послуг вищої освіти в аспекті його основних компонентів. Ці властивості між собою тісно пов'язані, тобто можна говорити про їх діалектику. Літ. джерел 7.

O.A. Kratt, M.G. Slokva. Qualitative behaviors of the market of services of a higher education // East-Ukrainian State University Bulletin. – 2001. № .P.

In the article the basic qualitative behaviors of the market of services of a higher education in aspect its basic components are reviewed. These properties among themselves are intimately interdependent, that is it is possible to speak about their dialectic. References 7.

О.А. Кратт, М.Г. Слоква. Качественные характеристики рынка услуг высшего образования // Вестник Восточноукраинского национального университета. – 2001. № .С.

В статье рассмотрены основные качественные характеристики рынка услуг высшего образования в аспекте основных его компонентов. Эти свойства между собой тесно взаимосвязаны, то есть можно говорить об их диалектике. Лит. источников 7.

Ринок послуг вищої освіти - це система економічних відносин купівлі-продажу освітянських послуг. На думку окремих авторів, йому, як і будь-якому іншому, притаманні основні три компоненти: продавець, покупець і товар [1,108]. Проте слід відмітити, що перші два є ніщо інше, як суб'єкти ринку, а третій – його об'єкт. Крім продавців і покупців присутні й інші суб'єкти, але контрагенти є головними, хто формує специфіку. На її формування впливають також і якісні характеристики об'єкта. Таким чином, ринок послуг вищої освіти відрізняють від інших якісні характеристики продавців, покупців і товару, що припускає необхідність їх докладного вивчення.

Розглядаючи якісні характеристики продавців послуг вищої освіти, перш за все треба відмітити, що це безпосередньо продуценти, тобто суб'єктами ринку з боку пропозиції є вищі заклади освіти. Відсутність посередників зумовлює наявність нульового рівня каналу товарного руху, що може бути подано як властивість продуцентів. Треба також помітити, що до вищих закладів освіти відносять: технікуми (училища), коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети [2].

Вищі заклади освіти є елементом системи освіти. Вона являє собою сукупність навчальних закладів, наукових, науково-виробничих підприємств, державних та місцевих органів управління освітою та самоосвітою [2]. Так, П.О. Владиславлев розрізняє освіту та систему освіти. Під останньою він розуміє систему різних видів навчально-виховних закладів та форм організованого самовиховання, яка забезпечує відповідність освіти, кваліфікації та виховання членів суспільства рівню

розвитку його продуктивних сил [3,21]. Систему освіти можна інтерпретувати як сукупність засобів для задоволення потреб людей у знаннях, вміннях та навичках в інтересах успішного розвитку духовних сил та здібностей, творчого потенціалу особистості та суспільного прогресу. Освіту як систему відрізняє послідовність та спадкоємність одержання знань, що визначається освітянськими рівнями та відповідними їм освітянськими програмами підготовки фахівців. Таким чином, можна вважати, що продуцентам притаманна властивість системності. Оскільки вузи є елементи системи, то можна стверджувати, що вони мають властивості системи в цілому.

Системі освіти властивий відносний консерватизм [3,32]. Він виявляється в тому, що система освіти з деяким запізненням реагує на потреби суспільства, що динамічно змінюються та зростають. Спостерігається відірваність знань у деяких галузях від світових досягнень. Тобто, виникає протиріччя між динамічними потребами суспільства та станом вищої освіти. Консерватизм змісту освіти визначає інерційність системи освіти [4,7].

Для системи освіти характерний екстенсивний шлях розвитку. Він полягає в кількісних змінах, на відміну від інтенсивного шляху розвитку, що розуміє якісне удосконалення галузі. Розвиток системи освіти здійснюється переважно шляхом появи нових та збільшення одиничної потужності (розмірів) існуючих навчальних закладів, а також утворення філій, тобто за рахунок залучення додаткових (матеріальних, трудових та фінансових) ресурсів [4,91]. Основною формою виявлення екстенсивного шляху розвитку сфери освіти є централізація навчальних закладів, що найбільш яскраво виявляється в системі вищої освіти [4,94]. Отже, дану властивість у повній мірі може бути подано як якісну характеристику продуцента послуг вищої освіти.

Галузі освіти притаманний також своєрідний предмет праці. На відміну від матеріального виробництва, тут безпосереднім предметом впливу є не речовина, а вища істота – сама людина. Отже, той хто вчиться виступає у ролі предмета праці, що є якісною характеристикою функції пропозиції.

Наступною якісною характеристикою продуцентів є компетентність професорсько-викладацького складу, яка досягається високим рівнем кваліфікації. Кваліфіковане надання послуг освіти потребує від продуцента спеціальних знань та майстерності. Причому продуценти послуг вищої освіти відрізняються від продуцентів інших видів освітянських послуг більш високим рівнем знань, професіоналізмом і здатні успішно займатися навчанням студентів.

З попередньої властивості випливає така важлива якісна характеристика продуцентів послуг вищої освіти, як висока частка затрат кваліфікованої праці викладачів. У педагогічній діяльності має перевагу розумова праця, яка відрізняється від фізичної тим, що предметом операційних дій виступають не матеріальні речі, а ідеальні поняття: знання, інформація, вміння та ін.

Необхідно виділити таку важливу якісну характеристику вузів, як форми власності. Вищі заклади освіти можуть розвиватися на державній, муніципальній, комерційній та благодійній основах.

Відмінною властивістю системи освіти є державне регулювання галузі. Так, по-перше, воно полягає в тому, що відносно транспорту, зв'язку, фінансових, страхових послуг, освіти, науки, охорони здоров'я

спостерігається більша захищеність з боку держави від іноземної конкуренції. По-друге, сфера освіти є галуззю, яка найбільш управляється, тому що фінансується з централізованих джерел [4,6]. По-третє, державний контроль над системою освіти полягає в ліцензуванні діяльності підприємств цієї галузі. Так, згідно з п.39 статті 9 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” надання послуг освіти є ліцензованим видом діяльності [5]. Відповідно до п.5 статті 18 Закону України “Про освіту” функціонування закладів освіти починається при наявності ліцензії на здійснення діяльності, пов’язаної з наданням послуг для одержання освіти та підготовкою фахівців різних рівнів кваліфікації [2]. Отже, регламентування даного виду діяльності з боку держави означає, що не кожний бажаючий може стати суб’єктом ринку з боку пропозиції. По-четверте, державне регулювання сфери вищої освіти полягає в акредитації освітянських закладів. Акредитація вищих закладів освіти – це офіційне визначення їх прав на здійснення діяльності на рівні державних вимог та стандартів освіти. Мета акредитації полягає у визначенні можливостей того чи іншого державного закладу вищої освіти здійснювати підготовку кадрів певного рівня кваліфікації та надання йому відповідного статусу. Акредитація недержавного вищого закладу освіти визначає його спроможність у здійсненні підготовки кадрів на рівні вимог, встановлених для вищих державних закладів освіти, та дає право на видачу диплома. Згідно зі статусом вищих закладів освіти встановлено чотири рівні акредитації. Так, перший надається технікумам, училищам та іншим, прирівняним до них вузам. Другий – коледжам, іншим прирівняним до них вищим закладам освіти. Третій та четвертий рівні встановлюються залежно від наслідків проведення акредитації інститутам, консерваторіям, академіям, університетам. По-п’яте, держава регулює обсяги діяльності закладів освіти шляхом встановлення розмірів ліцензованого набору за кожною спеціальністю.

Також якісною характеристикою вузів є ступінь спорідненості спеціальностей, за якими здійснюється підготовка студентів. У зв’язку з чим можна виділити спеціалізовані та універсальні вищі заклади освіти. Як перші можуть бути розглянуті, наприклад, консерваторії, медичні інститути та інші, тобто вузи, що випускають фахівців однієї галузі. Другі подані продуцентами, що здійснюють підготовку фахівців для різних галузей народного господарства.

Говорячи про якісні характеристики другого основного суб’єкта ринку, необхідно уточнити, хто їм може бути: покупець або споживач. При з’ясуванні даної невизначеності необхідно відзначити, що існує різниця між поняттями “покупець” та “споживач”. Основу ринкової сегментації визначає різноманіття потреб. Тому слід було б припустити, що другим основним суб’єктом ринку буде виступати споживач. Але він не завжди є одночасно і покупцем. У результаті виникає необхідність розглядання обох. Як другий основний суб’єкт ринку послуг вищої освіти буде визначено споживача. Покупець буде розглядатися на підставі такої характеристики споживача, як джерело фінансування. Такими є власні кошти споживачів, кошти державного та місцевих бюджетів, міністерств та відомств, а також інших юридичних та фізичних осіб.

Також необхідно відмітити, що споживачами послуг освіти виступають фізичні особи, яких в свою чергу можна поділити на види. До першого віднесені реальні споживачі, тобто ті, хто вже отримує цю послугу, - такими є безпосередньо студенти. Як другий вид визначені потенційні

споживачі, тобто ті, хто тільки збирається отримати цю послугу, – абітурієнти. Поділ споживачів на потенційних та реальних є властивістю споживачів послуг вищої освіти.

Споживачу притаманна також така якісна характеристика, як множинність. Робота закладів освіти характеризується великою кількістю споживачів, отже, можна сказати, що освіта носить свого роду масовий характер.

Треба відзначити, що споживачі послуг вищої освіти характеризуються певним рівнем навчальної міграції. Основними її причинами є, по-перше, непропорційність розташування вищих закладів освіти по території країни [4,143]. По-друге, така якісна характеристика споживачів, як основне місце проживання. В зв'язку з чим виділяють дві основні групи споживачів: міських та сільських жителів.

Також важливою властивістю споживачів є стать, що суттєво впливає на психологічні мотиви вибору того чи іншого виду послуги вищої освіти.

При характеристиці потенційних споживачів враховують також їх освітні рівні, які виступають необхідною умовою для одержання послуг вищої освіти. Як такі потенційні споживачі можуть бути розглянуті ті, хто володіє базовою або повною загальною середньою освітою, а також базовою або повною вищою.

Перш ніж розпочати до викладання якісних характеристик послуг вищої освіти як об'єкта ринку, необхідно спочатку чітко визначити вибір визначень одиниць класифікації, а потім задати алгоритм викладання. Не заглиблюючись у проблеми класифікації, введемо такі визначення, які призвані сприяти точності викладання. По-перше, за матеріально-речовинною ознакою розділимо всі існуючі товари на два роди – вироби та послуги. По-друге залежно від мотиву споживання виділимо дві частини сфери послуг: соціальну та виробничу інфраструктури. По-третє, за ознакою меншої відчутності поділимо соціальну інфраструктуру на два види: соціально-духовну та соціально-побутову. По-четверте, послуги соціально-духовної інфраструктури за ознакою більшої тривалості періоду споживання поділимо на типи: освіта, культура, охорона здоров'я. По-п'яте, початкова, середня, вища освіта та інші послуги у сфері вищої освіти назвемо категоріями. По-шосте, розділення послуг вищої освіти на базову та повну визначимо як підкатегорії.

На основі встановленої класифікації послуг задамо алгоритм викладання. Вважаємо необхідним відзначити, що в його основу покладено дедуктивний метод дослідження. Алгоритм ґрунтується на п'яти посланнях. Перше полягає в тому, що освіта є частиною сфери послуг і підпорядкована загальним закономірностям її розвитку [4,130]. Отже, товаром, який виробляє система освіти виступають освітні послуги. Вони є самобутніми економічними благами, що являють собою систему знань, інформації, вмінь та навичок, які використовуються з метою задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави [1,34-35]. Таким чином, товаром, який виробляється системою вищої освіти є послуга вищої освіти. Отже, даним послугам як частині послуг взагалі будуть притаманні якісні характеристики останніх, що відрізняють їх від іншого роду товарів, тобто виробів.

Друге послання пов'язане з тим, що послуги неоднорідні. Згідно з існуючими класифікаціями, освітні послуги відносять до соціальної інфраструктури. Оскільки послуги вищої освіти є частиною послуг освіти, то

їм будуть притаманні риси, які властиві послугам соціальної інфраструктури, що відрізняють їх від послуг виробничої інфраструктури.

Третє посилання базується на тому, що послуги вищої освіти відносяться до соціально-духовної інфраструктури. Тому їм притаманні її властивості, що відрізняють їх від іншого виду послуг соціальної інфраструктури, тобто від соціально-побутової.

Четверте посилання пов'язане з тим, що послуги вищої освіти відносяться до послуг освіти. Таким чином, їм притаманні риси освітянських послуг в аспекті типів послуг соціально-духовної інфраструктури.

П'яте посилання полягає в тому, що послугам вищої освіти притаманні свої якісні характеристики, що відрізняють їх від інших категорій освітніх послуг.

Розглянемо властивості об'єкта ринку послуг вищої освіти виходячи з першого посилання. Так, якісними характеристиками послуг є: нематеріальність, невіддільність, неможливість транспортування та зберігання, мінливість.

Характеризуючи рису "нематеріальність", слід відмітити, що послуга - це особливі споживацькі вартості, що позбавлені матеріальної субстанції, тоді як вироби мають самостійне буття та речовинну оболонку. У зв'язку з цим досить утруднена демонстрація переваг послуг, які пропонуються. Ця властивість у повній мірі притаманна послугам вищої освіти, тому що вона відноситься до галузей нематеріального виробництва.

При розгляданні наступної якісної характеристики, що має назву невіддільність, необхідно сказати, як вже було відзначено, що послуга нематеріальна, тобто вона не має самостійного буття, а, відповідно, і невідчутна. Також, на відміну від матеріально-речовинного виробництва, процес надання послуг вищої освіти викладачем виступає водночас початковим моментом їх споживання тими, хто навчається (студентами). Таким чином, необхідно говорити про невіддільність послуг вищої освіти на двох рівнях: по-перше, від виробника та, по-друге, від споживача.

З невідчутністю та невіддільністю послуг пов'язана неможливість їх зберігання і транспортування. Це зумовлено тим, що якщо послугами не користуються в момент їх надання, вони негайно стають непотрібними. Нездатність послуг вищої освіти до зберігання означає, що їх не можна зберігати з метою наступної реалізації.

Переходячи до розглядання чергової якісної характеристики послуг, тобто мінливості, необхідно відзначити, що послуги залежать головним чином від людей, які їх надають, а ті, в свою чергу, більш мінливі, ніж товари. У зв'язку з цим, на думку вчених, утруднено оцінку якості послуг, що надаються. Вони стверджують, що дана властивість притаманна й послугам вищої освіти [1,38]. Нематеріальність, невіддільність, неможливість зберігання та транспортування послуг вищої освіти ускладнюють оцінку споживацьких властивостей послуг, що надаються. У споживача є можливість лише посередньої оцінки результатів діяльності працівників вищої освіти на основі думки тих, хто вже користувався їх послугами, й за допомогою реклами.

Згідно з другим посиланням, відмітною властивістю послуг вищої освіти від послуг виробничої інфраструктури є індивідуалізація. Споживачами послуг вищої освіти виступають фізичні особи. Отже, дані послуги призначені задовольняти особисті потреби, на відміну від послуг виробничої інфраструктури, призначених для задоволення ділових. Тобто,

слід говорити про те, що послуги вищої освіти, як частина послуг соціальної інфраструктури, призначені задовольняти первинні потреби.

За третім посиланням, послугам вищої освіти притаманна властивість меншої відчутності. Вона проявляється, з одного боку, у переважно інформаційному характері навчання. З іншого, - у неявній наявності ефекту від споживання послуг вищої освіти.

Згідно з четвертим посиланням, послуги вищої освіти будуть характеризуватися довгим періодом споживання, меншою швидкістю настання ефекту від їх споживання. Так, ці послуги за першою властивістю відрізняються від інших типів послуг соціально-духовної інфраструктури. Наприклад, нормативний строк навчання для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів може коливатися у проміжку від року до чотирьох [6].

Наслідком меншої відчутності та більш тривалого періоду споживання послуг освіти, порівняльно з іншими типами послуг соціальної інфраструктури, виступає така властивість, як мала швидкість настання ефекту від споживання. Споживач, як правило, значно пізніше моменту споживання може усвідомити, в якій мірі надана послуга задовольнила його потреби. Тобто можна говорити про те, що швидкість настання ефекту від споживання послуг вищої освіти значно нижча аналогічні показники інших типів послуг соціально-духовної інфраструктури, а період споживання значно довший. Таким чином, спостерігається зворотна залежність між швидкістю настання ефекту від споживання послуги та періодом споживання.

Згідно із п'ятим посиланням, основними властивостями послуг вищої освіти є: різноманіття асортименту, вторинний характер попиту, динаміка спеціальностей, стандартизація, форми одержання, освітні і освітньо-кваліфікаційні рівні, етапність.

Говорячи, про послугу вищої освіти, у першу чергу необхідно відмітити, що вона - це знання. Чисельність видів господарської діяльності визначає необхідність у множинності знань і, відповідно, у різноманітті напрямків підготовки. Причому ніяка інша послуга не має такого різноманіття асортименту. Це ще одна відмінна властивість послуг вищої освіти.

Наступні дві взаємопов'язані властивості послуг вищої освіти безпосередньо впливають із основної функції вищої школи. Насамперед вища школа забезпечує задоволення потреб народного господарства у фахівцях необхідної кваліфікації та рівнів підготовки. Таким чином, попит на послуги вищої освіти визначається потребами матеріального та нематеріального виробництва. Це дозволяє зробити висновок про таку властивість цієї категорії послуг, як вторинний характер попиту.

Разом з тим, під впливом науково-технічного прогресу спостерігається постійний розвиток галузей економіки. Високі темпи технічного прогресу призводять до того, що якість існуючих послуг освіти не відповідає потребам матеріального виробництва, тобто спостерігається їх "моральне зношення". Це передбачає необхідність оновлення якості знань, яке полягає у зміні змісту існуючих та появі нових напрямків підготовки. Таким чином, послугам вищої освіти притаманна динаміка спеціальностей.

Для послуг вищої освіти властиве співвідношення об'єктивного, що об'єднує їх з іншими видами послуг, та суб'єктивного, притаманного тільки їм. Так, незважаючи на мінливість послуг вищої освіти, яка проявляється у

непостійності їх якості, пов'язаної з непостійністю фізичного та духовного стану працівників освіти, а також зі складністю оцінювання якості послуг, що надаються, все ж таки послуги вищої освіти – це стандартизований товар [7]. Це їх наступна властивість. Державні стандарти вищої освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу та рівню освітньою та професійною підготовки. Вони є основа освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання вищої освіти. Відповідність послуг вищої освіти державним стандартам у цій галузі визначає якість освітньої та наукової діяльності вищих закладів освіти.

Як властивість послуг вищої освіти можна виділити й форму їх одержання. Існують такі основні форми: з відривом від виробництва (денна) та без відриву (заочна, вечірня) [2]. Надання послуг може проводитися за однією з вказаних форм або шляхом їх сполучання. Для окремих спеціальностей практикується також форма екстернату.

В Україні сьогодні надання послуг вищої освіти виявляється у підготовці фахівців таких освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр. За обсягом одержаних знань освітньо-кваліфікаційні рівні молодшого спеціаліста та бакалавра відповідають освітньому рівню базової вищої освіти, а, відповідно, спеціаліста та магістра – рівню повної вищої освіти [2]. Отже, освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні можуть бути розглянуті як якісні характеристики, властиві послугам вищої освіти.

Наступною якісною характеристикою послуг вищої освіти є етапність їх надання. Етапність передбачає спадкоємність вищої освіти, тобто загальна освіта виступає необхідним ступенем або необхідним складником професійно-технічної та спеціальної освіти. Таким чином, можна говорити, що послуги вищої освіти можуть бути надані тільки за умов, що споживач вже користувався послугами базової або повної середньої освіти. Так, наприклад, освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста може бути одержано як на основі базової загальної середньої, так і на базі повної загальної середньої освіти. Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра – на базі повної загальної середньої освіти чи на базі молодшого спеціаліста. Освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста – на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра. Для одержання освітньо-кваліфікаційного рівня магістра необхідною умовою є наявність освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста [6].

У ході розглядання основних властивостей, що характеризують суб'єктів та об'єкт, було розкрито якісні характеристики ринку послуг вищої освіти. Але виходячи з того, що ринок є єдиний господарський механізм, можна говорити, що ці властивості меж собою тісно взаємопов'язані. Не дивлячись на те, що має місце існування абсолютно самостійних властивостей, не пов'язаних та не зумовлених іншими властивостями, все ж таки простежується наявність рис, що впливають із інших якісних характеристик, тобто тих, що являються похідними. Отже, в основу характеристики властивостей всього єдиного господарського механізму може бути покладено ознаку єдності та диференціації. Згідно з нею, властивості, що притаманні даному ринку, можуть бути поділені на два порядки. Властивості першого порядку притаманні певному компоненту ринку та не пов'язані з іншими властивостями. Характеризуючи другий порядок, можна сказати, що він в свою чергу розділяється на три підпорядки. Кожний з них є, відповідно, властивостями, що є похідними в аспекті властивостей одного компоненту, декількох компонентів або в

аспекті розглядання деякої великої узагальненої властивості. Отже, ми маємо справу з діалектикою властивостей ринку послуг вищої освіти, що є єдиною цілісністю.

Література

1. Щетинин В.П., Хроменков Н.А., Рябушкин Б.С. Экономика образования: Уч. пособие. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 306 с.
2. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”: Закон Укр. від 23.03.96, №100/96 // Відом. Верховн. Ради Укр. - 1996. - №21, ст. 84.
3. Владиславлев П.А. Система образования в европейских странах СЭВ: Экономические и социальные проблемы. – М.:Наука, 1989. – 133 с.
4. Литвинова Н.П. Образование в условиях интенсификации экономики. - М.: Педагогика, 1989. –192 с.
5. Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 25.07.2000, №131-132 // Голос України, - 2000.- №7, ст.59.
6. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): Затв. постановою Каб. Міністрів Укр. від 20.01.98, №65 // Офіц.вісн.Укр. - 1998. - №3, ст.108.
7. Вимоги до державних стандартів вищої освіти: Дод. до постанови Каб. Міністрів Укр. від 07.08.98, №1247 // Офіц. вісн. України. – 1998. - №32, ст.1206.